

İmruülkays'tır. Mâlik b. Duhşüm'ün Aka-be'de bulunup bulunmadığı tartışma konusu edilmekle birlikte başta Bedir olmak üzere bütün gazvelere katılmış, Bedir'de Süheyl b. Amr'ı esir alması ona büyük şöhret kazandırmıştır. Hz. Peygamber, Tebük dönüşünde Mâlik b. Duhşüm'ü Âsım b. Adî, bazı kaynaklara göre ise Ma'n b. Adî ile veya üçünü birlikte (İbn Abdülber, *ed-Dürer*, s. 242) münafıkların İslâmiyet aleyhinde faaliyet göstermek için, Amr b. Avf oğulları mahallesinde yaptıkları Mescid-i Dırâr'ı ortadan kaldırmakla görevlendirmiş, onlar da bu görevi başarıyla tamamlamışlardır.

Mâlik b. Duhşüm hakkında gerekçesi açıklanmayan bir nifak iddiası ileri sürülmüştür. Onun bazı münafıklarla sosyal ilişkiler kurmasının ve onlarla iyi geçinmesinin böyle bir dedikoduya yol açmış olması muhtemeldir. "Mâlik b. Duhşüm, Allah ve Resulü'nü sevmeyen bir münafıktır" diyen bir kişiyi Hz. Peygamber böyle konuşmaktan menetmiş ve, "Onun lâ ilâhe illallah dediğini görmüyor musun?" demiştir (*Müsned*, III, 174; IV, 44; V, 449, 450; Buhârî, "Şalât", 46, "Teheccüd", 36, "Etfime", 15, "İstîtâbetü'l-mürteddîn", 9; Müslim, "İmân", 54, 55, "Mesâcid", 263, 264). İbn Abdülber, Mâlik b. Duhşüm'ün nifakla itham edilmesini doğru bulmamış, iyi bir müslüman olduğunu ortaya koyan davranışlarının böyle suçlamalara imkân vermediğini söylemiştir. Onun Bedir Gazvesi'ndeki kahramanlığı, Mescid-i Dırâr'ı ortadan kaldırmak gibi önemli bir görevi Resûl-i Ekrem'in ona vermesi ve savaş meydanlarındaki yiğitliği Hz. Peygamber'e olan bağlılığını ortaya koymaktadır. Mâlik b. Duhşüm, Cemile bint Übey b. Selûl ile evlenmiş, bu evlilikten Resûlullah'a biat eden hanımlardan biri olan Füreya dünyaya geldiyse de nesli devam etmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 174; IV, 44; V, 449, 450; VI, 9; Buhârî, "Şalât", 46, "Teheccüd", 36, "Etfime", 15, "İstîtâbetü'l-mürteddîn", 9; Müslim, "İmân", 54, 55, "Mesâcid", 263, 264; Vâkıdî, *el-Megâzi*, I, 105, 117, 143, 282; III, 1046; İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 303, 304; IV, 174; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 466, 549; VIII, 380, 382, 383; Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *en-Neseb* (nşr. Meryem M. Hayrüdî), Beyrut 1410/1989, s. 284; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 559; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 372, 373; a.mlf., *ed-Dürer fi İhtîşârî'l-megâzi ve's-siyer* (nşr. Şeyki Dayf), Kahire 1983, s. 242; Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 243, 244; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), V, 721-722; VI, 41; VII, 556-557, 562; a.mlf., *Fethu'l-bârî* (Hatîb), I, 621; *Tecrid Tercemesi*, II, 365, 366.

ZEKERİYA GÜLER

MÂLİK b. EBÛ's-SEMh

(مالك بن أبي السمح)

Ebû'l-Velid Mâlik b. Câbir
b. Sa'lebe et-Tâî
(ö. 140/757 [?])

Medineli mugannî.

Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında (661-680) Tay kabilesinin yaşadığı topraklarda doğdu. İbn Ebû's-Semh olarak da bilinir. Babası aynı kabileden olup annesi Benî Mahzûm kabilesinden Kureyşli bir hanımdı. Küçük yaşta babasını kaybetmesinin ardından yaşadıkları bölgede kıtlık çıkınca ailesiyle birlikte Medine'ye göç etmek zorunda kaldı. Burada sanatkarları himaye etmesiyle tanınan Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib onu evlât edindi. Cemile es-Sülemiyye ve Ömer el-Vâdî gibi Medineli müsiķişnaslardan ders alarak kendini yetiştirdi.

684 yılında Hamza b. Abdullah b. Zübeyr'in evinde müsiķi üstadı Ma'bed b. Vehb'i tanıma imkânı bulan Mâlik sesini çok beğendiği Ma'bed'den müsiķi dersleri almaya başladı ve zamanının büyük kısmını onun yanında geçirdi. Yeteneğiyle kısa zamanda Medine'de tanındı ve şöhreti giderek yayılmaya başladı. Evini bir müsiķi okulu haline getiren hâmisî Abdullah b. Ca'fer'in 700 yıllarında ölümü üzerine Hâşimîler'den Süleyman b. Ali'ye intisap etmekle birlikte Emevî devlet büyüklerinden de yakın ilgi gördü. Kaynaklarda, II. Yezid ve II. Velid'in saraylarında yapılan müsiķi toplantılarında Mâlik'in icralarından özellikle söz edilir. Abbâsîler'in iktidara gelişinden (750) sonra Süleyman b. Ali, Aşağı Dicle'ye vali olarak tayin edilince onunla birlikte Basra'ya kadar gitti. Kısa bir süre sonra tekrar Medine'ye dönen Mâlik, Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un (754-775) ilk dönemlerine kadar yaşadı ve sekane yaşının üzerinde olduğu halde burada vefat etti.

Devrinin mugannîleri arasında farklı bir yere sahip olan Mâlik'in okuyuşunda tamamen hocası Ma'bed'in üslûbu hâkimdi, bu üslûp üzerine okuduğu eserler unutulmaz icralar olarak müsiķi tarihine geçmiştir. Bestekârlık sahasında da kabiliyeti olmasına rağmen Ma'bed'e duyduğu saygıdan dolayı hocası hayatta olduğu sürece beste yapmayacağına dair söz vermiştir. *el-Eğânî*'de nakledildiğine göre Mâlik'in yegâne bestesi, "Lâ işe illâ bi-Mâlik bin Ebi's-Semh" sözleriyle başlayan eseridir. İshak el-Mevsîlî, Mâlik'i Mekkeli

İbn Süreyc, İbn Muhriz ve Medineli Ma'bed b. Vehb ile birlikte zamanın en ünlü dört sanatkarı arasında zikreder. Mâlik şarkıları en ince nüanslarına kadar kolayca öğrenebilen, müziķ estetiğini ön plana çıkaran, özellikle bulunduğu yörenin melodik unsurlarını kendine has tavrılarıyla yorumlayan bir sanatkar olarak Arap müsiķi tarihinin en önemli simaları arasında yer alır. Yetiştirdiği talebeler içinde Muhammed b. Âişe en meşhurlarındandır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müberra, *el-Kâmil*, Beyrut 1986, II, 804-805; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 252; İbn Abdürabbih, *el-İkdû'l-ferîd*, VI, 29; Ebû Bekir es-Sûlî, *Eş'âru evlâdî'l-hulefâ* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1401/1982, s. 84; a.mlf., *Ahbarû's-şu'arâ'i'l-muħdeşin* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1401/1982, s. 32; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Meynard), VII, 625; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, IV, 166-173; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 288; İbn Manzûr, *Muhtârû'l-Eğânî*, Beyrut 1383/1964, X, 10; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 288-292; H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 84-85; a.mlf., "Mâlik-Tâî", *İA*, VII, 259-260; Şevki Dayf, *eş-Şi'r ve'l-gınâ fi'l-Medine ve Mekke li-'aşri Benî Ümeyye*, Kahire 1976, s. 62-63; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 258; Ali el-Useyli el-Âmilî, *el-Gınâ' fi'l-İslâm*, Beyrut 1404/1984, s. 95-100; Abdülemir Ali Mühennâ, *Ahbarû'l-mugannîn ve muganniyât*, Beyrut 1990, s. 258-261; *Mu.A*, I, 65; A. Shiloah, "Mâlik b. Abî'l-Samh al-Tâî", *EP* (İng.), VI, 262; Fuat Günel, "İbn Âişe, Muhammed", *DİA*, XIX, 299.

FUAT GÜNEL

MÂLİK b. ENES

(مالك بن أنس)

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik
b. Ebi Âmir el-Asbahî el-Yemenî
(ö. 179/795)

Mâlikî mezhebinin imamı,
büyük müctehid ve muhaddis.

93'te (712) dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili olarak kendisinden de nakledilen bu rivayet yanında 90-98 (709-717) yılları arasındaki bir tarihte doğduğu da zikredilmektedir (Kâdî İyâz, I, 111). Kâdî İyâz, Vâdilkurâ'nın Zülmerve köyünde doğduğuna, önce Medine yakınlarındaki Akik mevkiine, ardından Medine'ye yerleştiğine dair bir rivayet nakleder (*a.g.e.*, I, 115). Soy bakımından Araplar'ın iki ana kolundan biri olan Kahtânîler'e (diğeri Adnânîler) mensup olduğundan bu kabilenin bazı alt kollarına nisbetle Asbahî, Ya'murî, Himyerî ve menşelerinin Yemen olmasından dolayı Yemenî nisbeleriyle anılmıştır. Dedesi Mâlik veya onun babası Ebû Âmir Yemen'den gelerek Medine'ye yerleşmiş, burada Benî Teym b. Mürre kabi-

lesinin halîfi olmuştur. Ebû Âmir'in, Be-dir dışında bütün gazvelere katılan bir sahâbî olduğu rivayeti yanında muhadram tâbiî olduğu da ileri sürülmüştür. Dedesi Mâlik tâbiîn büyüklerinden olup Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Ebû Hüreyre, Hassân b. Sâbit ve Hz. Âişe'den rivayette bulunmuş, Halife Osman şehid edildiğinde onu kefenleyip defneden dört kişi arasında yer almıştı. Hz. Osman zamanında mushafın istinsahıyla görevlendirilenlerden biri de o idi. İmam Mâlik'in babası Enes, kendi babası ve kardeşleri kadar ilimde tanınmış bir kişi olmamakla birlikte ondan da bazı rivayetler nakledilmiştir.

İmam Mâlik devrin önemli ilim merkezlerinin başında gelen Medine'de yetişti. Önceleri ilim tahsiline rağbet etmeyip güvercinlerle vakit geçirirken bir gün babasının sorduğu bir soruya kardeşi Nadr'in doğru, kendisinin yanlış cevap vermesi ve babasının, "Güvercinler seni oyaladı" demesi üzerine öğrenime karar verdiğini ve ilk olarak Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'den hadis dersi almaya başladığını söyler. Kur'an-ı Kerim'i bu sırada ezberlemiş olmalıdır. Büyük tâbiîn âlimlerinden biri olan bu hocasının yanında geçirdiği yedi yıllık öğrenim hayatından meşhur fakih Rebîâtürre'y'in ders halkasına katıldı. Fikhî melekесinin gelişmesinde ve usulünün şekillenmesinde re'y taraftarı bu hocasının büyük tesiri olmakla birlikte kendisinin hadis ve esere olan bağlılığı ve Rebîa'nın selevin görüşlerine muhalefeti sebebiyle son zamanlarda onun meclisini terkettiği belirtilir. Bunun ardından bağlandığı ve kendisinden en çok faydalandığı hocası İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Bu arada İbn Ömer'in âzatısı Nâfi', Ebû'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Ebû'l-Esved Muhammed b. Abdurrahman ve Hişâm b. Urve gibi âlimlerin ilim meclislerine devam etti. Hadis aldığı hocalarının üç yüzü tâbiîn, altı yüzü tebeû't-tâbiîn olmak üzere dokuz yüz civarında bulunduğu söylenir. Hocalarıyla ilgili olarak bazı âlimler eser telif etmiş (a.g.e., I, 200), bunlardan İbn Halfûn'un kitabı yayımlanmıştır (bk. bibl.). Onun, "Bu ilim dindir; onu kimden aldığınıza dikkat edin. Şu direklerin dibinde (Mescid-i Nebevî'de), 'Resûlullah buyurdu' diyen yetmiş kişiye yetiştim, fakat onlardan bir şey almadım. Halbuki onlardan birine beytül-mâl verilseydi emniyette olurdu, o derece doğru kimselerdi. Fakat bu işin ehli değildiler. Zührî bu raya gelince onun kapısına üşüşük" sö-

zû (İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ*, s. 46; Kâdî İyâz, I, 123) hoca seçiminde ne derece titiz davrandığını göstermektedir. Bazı öğrencilerin Abdurrahman b. Hürmüz'e, "Biz soru sorunca cevap vermiyor-sun, Mâlik ve Abdülazîz b. Ebû Seleme sorunca cevap veriyorsun" diye şikâyetle bulunduklarında kendilerinin her söyle-neni aldıklarını, Mâlik ile Abdülazîz'in üzerinde düşünüp doğru bulduklarını alarak diğerini bıraktıklarını belirtmesi de (Kâdî İyâz, I, 134) onun kavrayış ve titizliğinin bir başka örneğidir. Zekâsı ve gayreti sayesinde kısa sürede ilimde derinleşen ve hocalarının takdirini kazanan Mâlik yirmi yaşlarında ders ve fetva vermeye başladı. Mescid-i Nebevî'deki ders halkasıyla kısa zamanda üne kavuştu. İslâm dünyasının her tarafından gelen öğrenciler ondan hadis dinlemek ve fıkıh öğrenmek için yarışır oldu. Özellikle hac mevsimleri sırasında ders halkasında büyük izdiham yaşanırdı. Önceleri Mescid-i Nebevî'de ders verirken ileriki yıllarda sürekli özürlü sebebiyle derslerini evinde sürdürdü. Bir taraftan düzenli şekilde ders verip talebe yetiştirirken diğer taraftan da hac münasebetiyle Haremeyn'e gelen ulemâ ile sohbet ve müzakerelerde bulunarak ilmini ilerletti. Ebû Hanîfe, Leys b. Sa'd, Evzâî, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî bilgi alışverişinde bulunduğu âlimlerden bazılarıdır. Bilhassa Şeybânî onun meclisine üç yıl kadar devam etmiş, kendisi de bu vesileyle Irak ehlinin fikhını öğrenme imkânı bulmuştur. Leys b. Sa'd ile birbirlerine gönderdikleri ve çeşitli konuları tartıştıkları mektuplarda olduğu gibi (a.g.e., I, 64-65; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 83-88; Türkçe tercümesi için bk. *A'ûlFD*, XVI [1986], s. 131-154) ulemâ ile yazışma yoluyla da fikir alışverişinde bulunmayı sürdürmüştür.

İmam Mâlik'ten ders alan talebelerin sayısı binleri bulmakla birlikte kendi görüş ve mezhebinin yayılmasına ancak bir kısmı öncülük etmiştir. Abdullah b. Vehb uzun süre Mâlik'in yanında kaldı ve Mısır'da onun görüşlerini yaydı. Abdurrahman b. Kâsim, İbn Vehb'den sonra Mâlik'e öğrencilik yapmış olup onun baş talebesi sayılır. Mezhep fikhının tedvininde büyük hizmeti geçen İbnü'l-Kâsim'ın ardından Mısır'da otorite olan Eşheb el-Kaysî bir başka öğrencisidir. Mâlik'in dışında bu üç zattan da faydalanan bir diğer Mısırlı talebesi Ebû Muhammed İbn Abdülhakem'dir. Mezhebin Kuzey Afrika'da yayılmasına hizmet edenler arasında İbn Ziyâd el-Absî, İbn Gânim el-Kâdî,

Behlûl b. Râşid ve İbn Ferruh ile, İbnü'l-Kâsim'dan büyük ölçüde faydalanarak mezhep fikhını derlediği *el-Esediyye* adlı eseriyle mezhebin tedvininde önemli rol oynayan Esed b. Furât'ı anmak gerekir. Mâlikî mezhebinin Endülüs'te temsil eden öğrencileri arasında Şebtûn laka-bıyla tanınan Ziyâd b. Abdurrahman el-Kurtubî, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî; Irak'ta Abdurrahman b. Mehdi, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Vâkdi; Şam'da Ebû Müshir, Velîd b. Müslim; Medine'de İbnü'l-Mâcîşûn, Ma'n b. İsa, Abdullah b. Nâfi' es-Sâîğ ve Mugîre b. Abdurrahman el-Mahzûmî zikredilmelidir. Dârekutnî, Mâlik'ten rivayette bulunanlarla ilgili olarak kaleme aldığı eserinde bin kişiyi sayar (İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ*, s. 45). Hatîb el-Bağdâdî ve Kâdî İyâz da ondan rivayette bulunanlara dair birer kitap kaleme almış olup ilki yaklaşık bin, diğeri bin üç yüzü aşkın kişinin adını vermiştir (bir liste için bk. Kâdî İyâz, I, 254-279; Süyûtî, s. 23-56; bu konuda eser yazarlar için bk. Kâdî İyâz, I, 45-46). İmam Mâlik'ten ayrıca Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mehdi-Billâh, Mûsâ el-Hâdî, Hârûnürreşid ve Emîn ile Şâfiî, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Mübarek, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî gibi müctehid imamlar ve kendi hocalarından Rebîâtürre'y, İbn Şihâb ez-Zührî, Yezîd b. Abdullah, Hişâm b. Urve, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. Mâlik, pek azı dışında hocalarının hemen hepsinin kendisinden fetva sorduklarını belirtir (Kâdî İyâz, I, 137; Süyûtî, s. 57).

Hayatının yarısını Emevîler, yarısını Abbasîler devrinde geçiren Mâlik'in kendi dönemindeki siyasî olaylardan uzak durduğu, mevcut yöneticilere de karşıtlarına da açık bir destek vermediği anlaşılmaktadır. Onun siyasî olaylar karşısındaki tarafsızlığında gerek kendisinden önce Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın Emevî yönetimine karşı çıkışları, gerekse kendi zamanında Hâricî lideri Ebû Hamza eş-Şârî'nin Haremeyn'deki (130/748), Muhammed en-Nefsüzzekiye'nin Medine'deki (145/762) isyanları ile diğer çeşitli isyanlar sırasında çok kan dökülmesinin yol açtığı olumsuz durum ve bunun Haremeyn halkında meydana getirdiği hayal kırıklığının büyük etkisi olmalıdır. Gayri meşrû veya adaletsiz görülen bir yönetime karşı çıkılırken daha büyük zararlara yol açmanın doğurduğu tedirginlik yanında karşı çıkanların diğerlerin-

den farklı olup olmayacağına dair tereddütler, dönemindeki birçok büyük âlim gibi Mâlik'in de isyanı hoş karşılamayıp devlet adamlarına hakkı tavsiye etme yolunu tutmasının başlıca sebebi olmuştur. Gerek bu tavrı gerekse halk ve yöneticiler katındaki itibarı dolayısıyla doğacak yankılardan ötürü hilâfet konusunda açıkça fikir beyan etmediği görülmektedir.

Yöneticilerle iyi ilişkiler içinde bulunmasına rağmen zaman zaman İmam Mâlik de haksız muamelelere mâruz kaldı. Derslerinde, baskı altında meydana gelen boşamanın geçersiz olduğuna dair hadisi rivayet etmekle Ebû Ca'fer el-Mansûr'a yapılan biatın da geçersiz olduğunu ima ve Muhammed en-Nefsüzzekiyye'ye biatı teşvik ettiği iddiasıyla 146 (763) yılında Medine valisinin emriyle tutuklanıp kırbaçlandı ve omuzu sakatlandı. Anılan hadisi Nefsüzzekiyye'nin isyanı sırasında rivayet etmesi onun taraftarlarınca işaret edildiği şekilde yorumlanmış olabileceği gibi sevmeyenleri tarafından yönetim katında aleyhine kullanılmış olması da muhtemeldir. Gerçekte İmam Mâlik'in yönetime karşı bir tavrının olmadığı anlaşılmıştır, ayrıca halkın ona yapılan haksızlığa büyük tepki göstermesi sebebiyle Halife Mansûr hac için geldiğinde kendisini çağırarak özür diledi ve gönlünü aldı. Ayrıca ondan derlediği hadisleri kitap haline getirmesini, bunu çoğaltarak bütün şehirlere göndermeyi ve onunla amel edilmesini emretmeyi düşündüğünü belirttiyse de Mâlik bunun doğru olmadığını söyleyerek karşı çıktı (İbn Sa'd, s. 440; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ*, s. 80-81). Daha sonra Mehdi ve Hârûnürreşid'in de aynı talepte bulunduğu, ancak onun yine kabul etmediği rivayet edilir (İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ*, s. 80; Süyûtî, s. 71). Halifelerin idarede ve yargıda birlik ve istikrarı sağlamaya yönelik bu tekliflerine, her âlimin kendisine ulaşan sünnet mirası ve yaşadığı çevrenin şartlarına bağlı olarak farklı görüşler taşımasının tabii olduğunu, aksi bir görüş ve uygulamaya zorlamanın doğru sayılmadığını belirterek karşı çıkmıştır.

Hac veya umre için Mekke'ye gidişleri dışında Medine'den ayrılmaması, Medine'nin mânevî değeri yanında buradaki zengin ilmi ortam da gerek talebeliği gerek hocalığı zamanında başka yere gitmekten onu müstağni kılmıştır. Bu sebeple Halife Mehdi -Billâh'in onu Bağdat'a davetine de olumlu cevap vermeyip affını istemiştir.

İmam Mâlik, geçirdiği kısa süreli bir rahatsızlıktan sonra 14 Rebiülevvel 179 (7 Haziran 795) tarihinde Medine'de vefat etti, cenaze namazını Medine valisi kıldırdı ve Bakî Mezarlığı'nda defnedildi. Rebiülevvel ayının üçünde, onunda, on birinde, on üçünde, ayrıca safer yahut receb ayında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır. Rivayete göre Mâlik uzun boylu, beyaz ve güzel yüzlü, mavi gözlüydü. Güzel ve pahalı elbiseler giyer, bunu ilim ehli için gerekli görürdü. Evinin döşenmesine ve görünüşüne dikkat eder, güzel eşyalar alırdı. Yeme içme konusunda da titiz olduğu, beslenmesine özen gösterdiği kaydedilir. Vakırlı ve heybetli bir görünümüne sahipti; meclisinde yüksek sesle konuşulmaz ve tartışma yapılmazdı. Bir konuda olumlu veya olumsuz bir görüş belirttiğinde kimse sebebini sormaya cesaret edemezdi. Son derece müttaki ve âbid bir zattı. Hz. Peygamber'in adı anıldığında renginin sarardığı, toprağında Resûlullah'ın vücudunu taşıdığı için Medine'de bineğe binmeyip her zaman yürümeyi tercih ettiği kaydedilir. Kâdî İyâz, Yahyâ ve Muhammed adlı iki oğluyla Fâtıma adlı bir kızı (*Tertibü'l-medârik*, I, 109), İbn Halfûn ise Yahyâ, Muhammed, İbrâhim ve Hammâd adlı dört çocuğu (*Es-mâ'ü şüyûhi'l-İmâm Mâlik*, s. 37) olduğunu belirten Süyûtî İbrâhim yerine kızı Ümmü Ebîhâ'yı zikreder (*Tezyînu'l-memâlik*, s. 60). Bazı kaynaklarda kızının adı Ümmü'l-Bahâ şeklinde geçer ki (Kâdî İyâz, I, 109; İbn Ferhûn, I, 86) her ikisinin de Fâtıma'nın künyesi olması muhtemeldir. Oğulları Yahyâ ve Muhammed ile kızının babalarının derslerini izledikleri ve hadis rivayet ettikleri belirtilir.

İlmî Şahsiyeti. Sağlam hafızası ve derin anlayışı yanında sabrı, disiplin ve ihlâsı sayesinde hadis ve fıkıh alanlarında büyük bir âlim olan İmam Mâlik kendi zamanında ve daha sonra gelen âlimler tarafından övgüyle anılmış, İslâm ümmetinin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetler arasında yerini almıştır. Kaynaklar onun hakkında övgülerle doludur.

Gerek Emevîler gerek Abbâsîler zamanında halifeler ve valilerle iyi ilişkiler kuran Mâlik bunu onlara hakkı ve doğruyu tavsiye etmenin bir vesilesi olarak görmüş, şahsî görüşmelerinde ve mektuplarla onları irşada çalışmıştır. Devlet adamlarıyla sıkça görüşmesi tenkit konusunu edildğinde bunu bilerek yaptığını, böylece onların lâıyk olmayan kişilerle iştişarede bulunmasını önlemeye çalıştığını söylemiştir. Bilhassa hac münasebetiyle

Medine'ye gelen halifeler ona büyük saygı gösterir ve kendilerine öğüt vermesini isterlerdi. Halifeler kendisinden hadis dinledikleri gibi ders almaları için çocuklarını da ona göndermişlerdir. Hadis dinlemek veya çocuklarına ders aldirmek için onu davet eden halifelerin isteklerini kabul etmemiş, ilmin kimsenin ayağına gidemeyeceğini, ilme gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kaynaklarda İmam Mâlik'in yüz bin civarında hadis ezberlemekle birlikte bu konudaki titizliği sebebiyle ancak az bir kısmını rivayet ettiği belirtilir. Fetva konusunda olduğu gibi hadis rivayeti hususunda da çekingen davranır, çok hadis rivayet edenleri, her bildiğini söyleyenleri kınar, böyle yapanların insanların sapmasına sebep olabileceğini söylerdi. Vefat ettiğinde evinde sandıklar dolusu hadis yazılı sayfalar bulunduğu halde sağlığında bunları rivayet etmediği anlaşılmıştır. Hadis konusunda *el-Muvaṭṭa'* ile ilk tasnif çalışması yapanlar arasında önemli bir yeri olan Mâlik bütün hadis otoritelerince bu ilmin zirvelerinden biri kabul edilmiş, "hâfız, hüccet, imam, emîrül-umûminîn fi'l-hadis" gibi vasıf ve unvanlarla anılmıştır. Hadislerin sıhhatini ve senedlerin sağlamlığını bilme konusunda tartışmasız bir otoriteydi. Kendisi son derece güvenilir olduğu gibi rivayette bulunduğu kimseler hakkında da aynı titizliği göstermesi onun yer aldığı senedlerin güvenilirliğini en üst düzeye çıkarmıştır. Bu hâri rivayet ettiği bazı hadislerde Mâlik -Ebû'z-Zinâd - A'rec - Ebû Hüreyre; Ebû Dâvûd bundan başka Mâlik - Nâfi' -İbn Ömer ve Mâlik - Zührî - Sâlim - İbn Ömer şeklindeki senedleri en sahih senedler saymıştır. Bazı âlimler, Mâlik'in mürsellerini Saîd b. Müseyyeb ve Hasan-ı Basrî'nin mürsellerinden üstün tutmuş, bazıları da onun mürsellerini müsned hadis seviyesinde kabul etmiştir (Kâdî İyâz, I, 136). Hadis râvilerinde aranacak şartları tesbit ederek râvileri sıkı bir şekilde araştırmaya önem vermesiyle cerh ve ta'dîl ilminin yolunu da Mâlik açmıştır. İmam Mâlik dört kişiden ilim alınmayacağını söylerdi: Sefahat ehli, bid'at ehli, peygambere yalan isnad etmese bile insanların sözlerine yalan katan kimse, fazilet ve salâh sahibi olmakla birlikte yaşlılığından dolayı ne dediğini bilemez, lafı karıştırır durumda olan kişi (İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ*, s. 46). Hadis rivayet edeceği kimseleri seçme, onlarda belli özellikleri arama konusundaki hassasiyeti birçok âlim tarafından dile getirilmiş ve

bu tavrıyla ilgili olarak bolca örnek zikredilmiştir (Kâdî İyâz, I, 123-124). Bununla birlikte Zehebî, râvileri tenkit hususunda dikkatine rağmen bazı kimselerin durumuna tam muttali olamamasının, dolayısıyla güvenilir kabul ettiği bazı râvilerin başka âlimlerce böyle görülmemesinin mümkün olduğunu belirtir (*A'lamü'n-nübelâ*², VIII, 72).

İmam Mâlik büyük bir muhaddis olması yanında fıkıh alanındaki bilgisi, fetva ve icthad dirayetiyle de otorite kabul edilirdi. Esasen onun yaşadığı dönemde bu iki alanla ilgili uzmanlaşma birbirinden tamamen ayrılmış durumda değildi. Hicaz merkezli ehl-i hadîs ve Irak merkezli ehl-i re'y ayrımı da meslekî mensubiyetten çok iki ayrı ilim muhitinin fikhî anlayış ve yaklaşımını yansıtmaktaydı. Hadis rivayeti ve yaşayan sünnet bakımından büyük mirasa sahip olan Medine muhitinde karşılaşılan meselelere çözüm bulmaya çalışılınan hadis ve sünnete, sahâbe ve tâbiîn uygulamasına ağırlık verilmesi tabii olduğu gibi ihtiyacı da karşılayabiliyordu. Ayrıca Ömer b. Abdülâzîz gibi bazı halifelerin hadisleri toplama yönündeki talep ve teşebbüsleri de bu muhitte hadis toplama ve rivayetiyle meşgul olan bir âlimler zümresinin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Buna karşılık çeşitli din ve medeniyet unsurlarının bir arada bulunduğu, siyasi ve fikrî hareket ve karışıklıkların hüküm sürdüğü Irak muhitinde hadislerin kabulünde daha ihtiyatlı davranılmış, hakkında nas bulunmayan konularda re'ye başvurarak karşılaşılan meselelerin çözümüne gidilmiştir. Bu durum hadis ehlinin re'ye başvurmadığı veya re'y ehlinin hadisleri göz ardı ettiği anlamına gelmez. Sadece her iki grubun bulunduğu muhitin şart ve imkânları ile şahsî meziyet ve karakterleri çerçevesinde birinden diğerine öncelik ve ağırlık verdiğini ifade eder. İbn Abdülber, I ve II. (VII ve VIII.) yüzyıllarda çeşitli ilim merkezlerinde önde gelen âlimlerin, hakkında nas bulamadıkları konularda re'y ile icthad edip hüküm verdiklerini belirterek Medineli yedi fakihle İmam Mâlik'i de bunlar arasında zikreder (*Câmi'u beyâni'l-İlm*, II, 76-77). Nitekim Mâlik *el-Muvaṭṭa*'da birçok yerde re'y kelimesini ve çeşitli türevlerini kullanarak görüşünü açıklar. Hocası Rebîa b. Ebû Abdurrahman re'ye çok başvurduğu için "Rebiâtürre'y" lakabıyla anıldığı gibi diğer bir hocası Ebû'l-Esved'e Medine'de Rebîa'dan sonra re'y ehlinin kim olduğu sorulduğunda Mâlik diye cevap verdiği (İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ*³, s. 59),

İbn Rüşd'un de Mâlik'i re'y ve kıyasta "emîrül-mü'mînîn" olarak nitelendirdiği nakledilmektedir (Emîn el-Hûlî, s. 347). İbn Kuteybe, İmam Mâlik'i re'y ehli arasında saydığı gibi (*el-Ma'ârif*, s. 494, 498) Ahmed b. Hanbel de onu re'y taraftarları içinde görmüştür (Nevevî, I/1, s. 291). Ancak ehl-i hadîs ve ehl-i re'y ile ilgili olarak yukarıda işaret edilen kriterler ve ana eğilim göz önüne alındığında Şehristânî'nin de belirttiği gibi (*el-Milel*, II, 45-46) İmam Mâlik'i Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis ehli, Ebû Hanîfe ve öğrencilerini ise re'y ehli saymak daha isabetlidir. İbn Haldûn da Irak ehlinin re'yci, Hicaz ehlinin hadisçi olduğunu, ilkinin imamının Ebû Hanîfe, diğerinin imamının Mâlik olduğunu belirtmiştir (*el-Muḳaddime*, III, 1046-1047, 1048-1049).

İmam Mâlik fikhî bir konuda kendisine danışıldığında hemen görüş belirtmez, konu üzerinde uzun süre düşünür, araştırma yapar, sonra cevabını verir. Talebesi İbnü'l-Kâsim onun, "Bir mesele hakkında on küsür yıldan beri düşünmekteyim, henüz kesin bir görüşe varamadım" dediğini nakleder (Kâdî İyâz, I, 144). Kur'an ve Sünnet'e aykırı davranmaktan, Allah ve Resulü adına yanlış bir hüküm vermekten çekindiği için fetva konusunda son derece hassas davranır ve acele etmezdi. Bu sebeple henüz meydana gelmemiş farazî meselelerle ilgili olarak görüş belirtmez, bir şeyin helâl veya haram olduğunu söylemek yerine, "Şu güzeldir, bir beis yoktur veya şundan hoşlanmam" gibi ifadeler kullanırdı. Kur'an ve Sünnet'te açık hüküm bulunmayan hususlarda görüş bildirirken, "Zannımızca böyledir, böyle sanıyoruz, kesin olarak bilmeyiz" gibi ifadeler kullanır, belli bir kanaate ulaşamamışsa çekinmeden bunu da söylerdi. Bir defasında kendisine kırk sekiz meselenin sorulduğu, bunlardan otuz ikisine "bilmiyorum" diye karşılık verdiği, bir defasında da kendisine sorulan kırk sorudan yalnız beşini cevaplandığı söylenir (*a.g.e.*, I, 146). Bir insan olarak hata da isabet de edebileceğini, bir konuda ileri sürdüğü görüşün Kur'an ve Sünnet'le karşılaştırılmasını, eğer bunlara uygunsa alınmasını, aksi takdirde terkedilmesini isterdi (*a.g.e.*, I, 147). Bazan ilmi konularda tartışsa bile münazara ve münakaşadan hoşlanmaz, meclislerinde buna izin vermezdi. Ona göre tartışma kalbe kasvet verir ve kin doğurur (*a.g.e.*, I, 170). Mahkemelerin verdiği hükümleri de hiçbir şekilde tartışmaz, bunun devletin işi olduğunu söylerdi. Medine valisinin adlı ko-

nularda kendisine sıkça başvurduğu ve onun görüşleri doğrultusunda suçluları cezalandırdığı kaydedilir (*a.g.e.*, I, 184).

Çeşitli mezhep ve fırkaların ileri sürdüğü kelâm meseleleri üzerine tartışmaya girmekten hoşlanmayan İmam Mâlik, bununla birlikte zaman zaman bu hususlarda görüşlerini kısaca belirtmiş, ancak muhalif görüş sahipleriyle tartışmaya girmemiştir. Bu konuda temel tavrı Kur'an ve Sünnet'in zâhiriyle ashap ve tâbiîn görüşlerine dayanmak olmuştur (*a.g.e.*, I, 170 vd.; Süyûtî, s. 18). Onun bâtil mezhep mensuplarıyla tartışmaya girmemesinde, yaşadığı çevrenin yabancı unsurlara ve fikir cereyanlarına diğer İslâm memleketlerine nisbetle daha kapalı olmasının etkisi vardır. Mâlik'e göre gerçek iman kalbî inanç, söz ve amelden oluşur. Ameller de imandan sayılır. Zira kıblenin Kudüs'ten sonra Kâbe'ye dönmesi üzerine daha önce kılınan namazların ne olacağı sorulduğunda inen âyetle, "Allah sizin imanınızı zayıf edecek değildir" (*el-Bakara* 2/143) denilerek namaz imanla özdeşleştirilmiştir. İman söz ve amelden oluştuğuna göre amelin artmasıyla da artar. Nitekim bazı âyetlerde bu husus açıkça belirtilmiştir (Âl-i İmrân 3/173; et-Tevbe 9/124; el-Ahzâb 33/22). Bunun yanında imanın eksileceğine dair kendisinden görüş nakledildiği gibi naslarda yer almadığı için eksilmesinden söz etmediği, bu konudaki soruları cevapsız bıraktığı da belirtilmiştir (İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ*³, s. 69-71; Kâdî İyâz, I, 173-174). İnsan iradesi ve fiilleriyle ilgili görüşlerinden dolayı hoşlanmadığı Kaderiye mensuplarına selâm vermez, onlarla bir arada bulunmamayı, onlarla evlenmemeyi, kendilerinden hadis nakletmemeyi tavsiye ederdi. Günah işlemenin imana zarar vermeyeceğini, kişinin bundan vazgeçip tövbe etmesi halinde bağışlanma ümidinin bulunduğunu kabul ederdi (Kâdî İyâz, I, 176-177). Kur'an'ın mahlûk olduğu yolundaki görüşlere karşı çıkar, bu konuyu tartışmaktan sakınırdı. Yine Kur'an-ı Kerim'deki ilgili âyetlerin zâhirinden hareketle müminlerin âhirette Allah'ı göreceklerini, dünyada bunun mümkün olmadığını, istivâya inanmanın farz, mahiyetini sormanın bid'at olduğunu ifade etmiştir. Ashaba dil uzatıp sövmeye şiddetle karşı çıkar, böyle insanların bulunduğu yerden çıkıp gitmenin farz olduğunu söylerdi. Ashop arasında bir üstünlük söz konusu olmamakla birlikte Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı diğerlerinden farklı kabul ederdi. Bu konudaki dayanağı, Resû-

lullah'ın hastalığı sırasında Hz. Ebû Bekir'i namaz kaldırmakla görevlendirmesi, onun kendisinden sonra Hz. Ömer'i halife tayin etmesi, Ömer'in de halifelik için tavsiye ettiği altı kişi arasında Hz. Osman'ın bulunması ve onun diğerlerine tercih edilmesidir. Hz. Ali'yi bunlara dahil etmemesi onun bizzat hilâfete tâlip olması ve diğerleri gibi seçilmemesinden dolayıdır (a.g.e., I, 175). Hilâfet hakkında açık bir beyanı yoksa da bu konudaki yaklaşımından hilâfeti Hz. Ali veya Hâşimî soyuna münhasır görmediği anlaşılmaktadır. İlk üç halifenin seçim usulüyle ilgili kabulü onun bu yollarla halife seçimini uygun gördüğünü gösterir. Ona göre Mekke ve Medine halkının biatı halife seçimi için yeterli olup diğer memleketlerin de bu biata katılması gerekir (a.g.e., I, 62). Meşrû halifelik biat yoluyla olmakla birlikte zorla yönetimi ele geçiren kimse âdil olursa yönetimi meşruiyet kazanır, ona karşı isyan câiz olmaz. Eğer âdil değilse sabrederek onu doğru yola getirmeye çalışmalı, kan dökülmesine ve daha fazla zulme yol açacağı için isyana girişmemelidir. İsyan eden olursa da bastırılması için yarımda bulunmamalıdır.

Usulü. İmam Mâlik, bazı fetvalarında dayandığı delilleri izaha çalışıp bunları niçin esas aldığını belirtmişse de ictihadlarında takip ettiği usule ve gözettiği ilkelere dair bir açıklamada bulunmamıştır. Daha sonra Mâlikî âlimleri, Hanefî mezhebinde olduğu gibi fer'î meselelerde İmam Mâlik'in getirdiği çözüm tarzlarından hareketle onun usulünü tesbite çalışmış ve buna yeni hükümler bina etmişlerdir. Mâlikî usulüne dair ilk eser yazan âlimlerden İbnü'l-Kassâr onun usulünü dayandığı esaslar olarak kitap, sünnet, icmâ ve kıyası (istidlâl, istinbat), Kâdî İyâz da kitap, sünnet, kitap ve mütevâtîr sünnet bulunmayınca icmâ ve sonra kıyası zikreder (*el-Muḥaddime fi'l-uşûl*, s. 40; *Tertîbû'l-medârik*, I, 76, 94). Karâfî, *Şerḥu Tenḳihî'l-fuṣûl*'de (s. 445) mezhep usulünün dayandığı esasları sırasıyla Kur'an, sünnet, icmâ-i ümmet, Medine ehlinin icmâ, kıyas, sahâbe görüşleri, mesâlih-i mürsele, istishâb, örf ve âdet, sedd-i zerâî ve istihsan olarak belirtir. Kur'an üzerine teolojik tartışmalardan uzak duran İmam Mâlik, bu tür münakaşaların insanları ilâhî vahyin asıl amacından uzaklaştıracığını düşünüyör, Kur'an'ı dinî hükümlerin ilk ve en önemli kaynağı kabul ediyordu. Kur'an Arapça olup lafız ve mâna-dan ibarettir; tercümesi onun yerine geçemez. Arap dilini ve çeşitli lehçelerini

bilmeyen, Arap üslûbuna vâkıf olmayan kimselerin Kur'an'ı tefsir etmesi câiz değildir. Bir konuda Kur'an'da delil bulunduğu takdirde o esas alınır. Kendisinden nakledilen fûrû meselelerinden mezhep ulemâsının çıkarımlarına göre Mâlik delâlet bakımından nassı zâhirden daha kuvvetli kabul etmiştir. Çünkü nassın te'vile ihtimali yoktur. Te'vili gerektiren bir delil bulunmadıkça da zâhire göre amel ederdi. Âm lafzın umuma delâleti de nassın değil zâhirin delâleti kabilindendir ve dolayısıyla zannîdir. Bu bakımdan umum ifade eden lafızlar kitap, sünnet, icmâ yanında haber-i vâhid ve kıyasla da tahsis edilebilir. Hâs lafzın delâleti ise nassın delâleti gibi kesindir. Âm lafzı tahsis eden bir delil yoksa umumu üzere amel edilir. Umumun bir kısmı tahsis edilmişse kalan umumu üzere kalır.

Dinin ikinci kaynağı olan sünnet Kur'an'ın hükümlerini teyit ettiği veya açıkladığı gibi yeni hükümler de koyar. Kur'an ile âhâd sünnetin çelişmesi halinde Mâlik'in öncelikle Kur'an'ın zâhirine göre davrandığı, sünnetin icmâ, Medine ehlinin ameli veya kıyasla takviye edilmesi yahut mütevâtîr olması gibi durumlarda ise bununla Kur'an'ın umumunu tahsis ve mutlakını takyid ettiği bilinmektedir. Medine ehlinin ameliyle takviye edilen bir haber-i vâhid Kur'an'ın zâhirine takdim olunur. İmam Mâlik bir hadis ile amel etmesi için râvilerin gerekli şartları taşımasını yeterli bulmaz, hadis metninin Kur'an ve Sünnet'teki genel kurallara, Medine halkının uygulamasına, maslahata ve sedd-i zerâî prensibine aykırı olmamasını da arar, aksi takdirde bu hadis ile amel etmezdi. Kat'î bir delile dayanan kıyası haber-i vâhide tercih ettiği gibi tevâtür yoluyla rivayet edilmesi gereken hususlarda da haber-i vâhidi delil olarak almazdı. Bu sebeple bazı hadisleri isnad bakımından güvenilir bulup rivayet ettiği halde metne yönelik değerlendirmesine bağlı olarak bu hadisleri ameli ahkâmda esas almamıştır. Ebû Hanîfe ve diğer bazı âlimler gibi mürsel hadis ile de amel etmekle birlikte ancak itimat ettiği belirli kişilerin mürsellerini kabul ederdi. Yahyâ b. Saîd el-Kattân; Ali b. Medîni, Ebû Dâvûd gibi hadis âlimleri onun mürsellerini diğerlerine tercih etmişlerdir.

el-Muvaṭṭa'a'da görüldüğü üzere İmam Mâlik icmâ sık sık delil olarak kullanır. Ancak onun burada delil kabul ettiği icmâ kendisinin yaşadığı şehir olan Medine'deki âlimlerin görüş birliğidir (bu konuda ve İmam Mâlik'in sünnet anlayışıyla ilgili

çeşitli yaklaşımlar için bk. Köktaş, XVII/12 [2002], s. 124-125, 128-133, 136-137, 147-149). Bu sebeple icmâa dayalı bir meseleden söz ettiğinde bu duruma işaretle "bize göre (bizim beldede) üzerinde birleşilen husus / bize göre üzerinde görüş ayrılığı bulunmayan husus" vb. tabirleri kullanır. Özellikle nas bulunmayan veya tefsire ihtiyaç duyulan yahut nassın delâletinin zâhir kabilinden olup tahsise ihtimali olan durumlarda icmâa başvurmuştur. Ona göre icmân dayanağı yalnız Kur'an ve Sünnet değil kıyas da olabilir. Sonraki Mâlikî âlimlerinin genellikle Medine ehlinin ittifakından başka diğer ulemânın bir zamandaki ittifakını da icmâ olarak (icmâ-i ümmet) değerlendirdikleri görülür. Kâdî İyâz, Mâlik'in Medine ehlinin icmânından başka icmâ kabul etmediğine ve Medineli fukahâ-i seb'anın görüş birliğini de icmâ saydığına dair diğer mezhep mensuplarının ileri sürülen iddianın doğru olmadığını söyler (*Tertîbû'l-medârik*, I, 71). Bununla birlikte Mâlik, diğer mezhep imamlarından farklı olarak Hz. Peygamber'in yaşadığı ve sahâbenin önemli bir kısmının bulunduğu Medine halkının uygulamasına büyük önem verirdi. Kur'an burada nâzil olmuş, sünnet burada uygulama alanı bulmuştur; halkının nesilden nesile bu dinî mirası nakletmesi sebebiyle yaşayan sünnetin merkezi olarak Medine diğer şehirlerden farklı bir konuma yükselmiştir. Medine ehlinin amelinin icmâ değeri taşıması, daha sonraki bazı Mâlikî âlimlerine göre hem Resûl-i Ekrem'den nakil yoluyla gelen hem ictihad ve istinbata dayanan hususlarda söz konusuysa diğer bazıları bunu sadece nakil yoluyla gelen hükümlere hasreder. Bu naklî icmâ (amel) mütevâtîr sünnet seviyesinde görüldüğünden bununla âhâd haber ve kıyas terkedilir. Mâlikî âlimleri bu konuda görüş birliği içindedir. Dayanağı ictihad olan Medine ehli icmânının ise aynı şekilde delil olacağı, olamayacağı ve başka ictihadlara tercih sebebi de sayılamayacağı, yalnız diğer ictihadlara tercih edilebileceği şeklinde farklı görüşler nakledilmiştir (bk. AMEL-i EHL-i MEDİNE). Muhammed el-Medenî Bûsâk, Mâlik'in Medine ehli amelina dayanan görüş ve fetvalarını bir araya getirerek incelemiş ve diğer mezheplerin görüşleriyle karşılaştırmıştır (*el-Mesâ'ilü'lletî benâha'l-İmâm Mâlik 'alâ 'ameli ehli'l-Medine*, I-III, Riyad 1421/2000).

İmam Mâlik'in istinbat metodunda sahâbe görüşlerinin önemli bir yeri vardır. Mâlik fikhî konularda Hz. Ömer'in fetva

ve uygulamalarına ayrı bir önem verirdi. Aynı şekilde Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Hz. Âişe ve fakih sahâbîlerin görüşleri konusunda uzmandı. İbn Ömer'in fetvalarını âzatısı Nâfi'den öğrenmek için yıllarca onun meclislerine devam etmiş, ayrıca hocaları vasıtasıyla Medineli meşhur yedi fakihden nakledilen sahâbenin fetvalarını, çeşitli konularla ilgili görüş ayrılıklarını öğrenmişti. Mâlik, sahâbe görüşünü geniş anlamıyla sünnet kategorisinde değerlendirdiği için *el-Muvaṭṭa'*'da hadislerin yanı sıra sahâbe fetvalarına da geniş yer vermiştir. Rivayet edilen bir hadisle sahâbî görüşü çeliştiğinde sahâbinin görüşünü de bir rivayet gibi değerlendirerek güçlü bulduğunu alırdı. Bir konuda sahâbî görüşünü tercih etmesi re'yi sünnete tercih ettiği anlamına gelmeyip sahâbe fetvası da temelde sünnete dayandığından bir bakıma daha güçlü sünnetin diğerine tercihi söz konusudur. Mâlik, sahâbî fetvası seviyesinde olmasa bile tâbiinin görüş ve fetvalarına da diğer birçok âlimden daha fazla itibar ederdi. Özellikle Ömer b. Abdülazîz, Saîd b. Müseyyeb, İbn Şihâb ez-Zührî ve Nâfi'in görüşlerine önem verirdi.

Hakkında nas, Medine icmâi ve sahâbe fetvası bulunmayan fer'î meselelerde İmam Mâlik kıyasa başvururdu. Hükmü bu delillerle sabit olan meselelere kıyas yaptığı gibi kıyasla sabit olan hükme de gerektiğinde tahrîc yoluyla kıyas yapardı. Dayanağının kuvvetli olmasından dolayı bazı kıyasları (kıyâsü'l-usûl) zannî naslara tercih ettiği de olurdu. Meselâ delâleti zannî olan umumi lafızları veya sübûtu zannî olan âhâd haberleri bu durumda terkederdi. Onun usulünde kıyasın illetini tanımanın bir yolu olarak maslahat (münâsebet) büyük önem taşır. Hatta kıyasla maslahat çelişirse maslahat esas alınır. Kıyasın uygulanmasında güçlük doğması ve umumun menfaatinin zarar görmesi halinde kıyas terkedilerek istihsana başvurulur. Böylece şâriin maksadı gözetilerek küllî delil yerine cüz'î maslahat ikame edilmiş, belirli bir cüz'î meselede maslahat dolayısıyla kıyasın gereği terkedilmiş olur. İstihsan delili, aralarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte Hanefî mezhebinde olduğu gibi Mâlikî mezhebinde de sıkça kullanılmış, hatta Mâlik'in, "İlmin onda dokuzu istihsandır" dediği nakledilmiştir (Şâtîbî, II, 307; IV, 209).

İmam Mâlik'in usulünde önemli yeri olan bir başka delil mesâlih-i mürseledir. Dinin itibara aldığı veya ilga ettiği hususunda delil bulunmayan maslahatlardan

hareketle hüküm verme (istislâh) metodunun ilk olarak onun tarafından kullanıldığı kabul edilir. Bu metodun kavramsal çerçevesini belirleyecek açıklamalar kendisinden nakledilmese de bazı konularda verdiği fetvaların bu prensibe dayandığı görülür. Sonraları Mâlikî mezhebini diğerlerinden ayırt edici bir özellik mahiyetini kazanan bu delil istihsana da kaynaklık edecek bir genişlikte kullanılmıştır. Ancak maslahatın delil olarak gözü önüne alınabilmesi için dinin genel kurallarına, kesin delillere aykırı düşmemesi, umumi ve mâkul olması, kendisiyle amel edildiğinde bir güçlüğü kaldırılması gerekir. Mâlik, maslahatın kavranması konusunda akli yeterli gören aşırı bakış açısıyla nassın literal anlamından ayrılmayan katı yaklaşım arasında orta bir yol tutmuştur. Onun sıkça başvurduğu delillerden biri de sedd-i zerâi' olup maslahatın gerçekleşmesi hususunda önemli bir işleve sahiptir. Buna göre helâle ve harama götüren vasıtalar onların hükmünü alır; umumi menfaati sağlayan şey istenir, zarara yol açan da önlenir ve yasaklanır. Bir davranış kendi başına mubah olsa da harama ve zarara vesile oluyorsa haram hükmünü alır. Bunun için İmam Mâlik, muâmelâta ilişkin icthadlarında objektif unsur kadar niyet kasıt ve sâikini göz önüne alan sübjektif metoda da önemli ölçüde yer verir. Müctehidin bir başka müctehidi taklidini câiz görmeyen Mâlik'e göre bir konuda ortaya çıkan farklı icthadlardan da yalnız biri isabetlidir (usul konusunda ayrıca bk. MÂLİKÎ MEZHEBİ).

Eserleri. İmam Mâlik'in bilinen en önemli eseri *el-Muvaṭṭa'* olmakla birlikte tabakat kitaplarında ona nisbet edilen bazı çalışmalar daha vardır. Kâdî İyâz bunların bir kısım talebeleri tarafından rivayet edildiğini, çoğu ondan sahih senedle nakledilse bile şöhret bulmadığını belirtir. İbn Vehb'e kader ve Kaderiyye'nin reddi konusunda yazdığı risâle en bilinenidir. Mâlik'ten Abdullah b. Nâfi'in naklettiği nücûma ve ayın menzillerine dair bir eseri, Abdullah b. Abdülcelîl'in rivayet ettiği kadırlara yazdığı bir risâle, Muhammed b. Mutarrîf'e yazdığı fetvaya dair risâle ve Hâlid b. Abdurrahman el-Mahzûmî'nin rivayet ettiği *Garîbü'l-Kur'ân* anılan diğer çalışmalarıdır (*Tertîbü'l-medârik*, I, 204-207). Kâdî İyâz'ın İbnü'l-Kâsım tarafından nakledildiğini söylediği *Kitâbü's-Sırr*, Zehebî tarafından da bir cüz olduğu söylenip bu adla zikredilirken (*A'lamü'n-nübelâ*, VIII, 89; ayrıca bk.

İbn Hacer el-Askalânî, s. 406) Süyûtî'nin eserinde *Kitâbü's-Sürûr*, İbn Ferhûn'un eserinde (*ed-Dibâcû'l-müzhreb*, I, 126) *Kitâbü's-Sîre* şeklinde yanlış kaydedilmiştir. İbn Zekrî'den naklen İbn Ferhûn'un, bu eserin muhtevastaki birçok bilginin Mâlik'in sahâbe ve ulemâ ile ilgili görüşleri yanında onun takvâ ve edebîyle bağdaşmayacağını belirttiği kaydedilir (Hamîd Lahmer, s. 6). Bu eserler kendisinden şöhret yoluyla rivayet edilmediğinden özellikle bazılarının ona nisbeti şüphe taşımakta, nücûma ve ayın menzillerine dair eser gibi ilgilenmediği konular hakkında olanları da dikkat çekmektedir. Ancak İbn Habîb es-Sülemî'nin *Kitâb fi m'rifeti'n-nücûm* adlı bugüne ulaşan eserinin İmam Mâlik'ten bu konuda gelen rivayetleri topladığına bakılırsa eser teknik anlamda ilm-i nücûma dair olmaktan çok yıldızlar ve ayıla ilgili rivayetleri ihtiva etmiş olmalıdır.

Kâdî İyâz, Mâlik'in Hârûnürreşîd'e yazdığı âdâb ve mevâize dair yaygın bir risâleden (Bulak 1311, 1319; Kahire 1315, 1325) söz eder ve Asbağ b. Ferec, Kâdî İsmâil, Ebherî, İbn Ebû Zeyd gibi âlimlerin, isnadının zayırlığı ve muhtevastan hareketle bunun ona aidiyetini kabul etmediklerini belirtir (*Tertîbü'l-medârik*, I, 206). Zehebî de bunun uydurma bir risâle olduğunu söyler (*A'lamü'n-nübelâ*, VIII, 89). Kâdî İyâz ayrıca İmam Mâlik'ten rivayet edilen bir tefsirden bahseder (*Tertîbü'l-medârik*, I, 90), Süyûtî de *Kitâbü'l-Menâsik*'i ve diğer bazı kitapları yazdığını, onun telifi olması muhtemel müsned bir tefsiriyle İbn Vehb'in Mâlik'in meclislerinde dinlediği hadisleri, âsârı vb. ihtiva eden *el-Mücâlesât 'an Mâlik* adlı eserini gördüğünü belirtir (*Tezyînü'l-memâlik*, s. 58). Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Abdullah b. Nâfi' es-Sâîğ'in Mâlik'ten nakledilen tefsire dair rivayetleri derlediği bir cüzü, *el-Kabes fi şerhi Muvaṭṭa'i Mâlik b. Enes* adlı eserinin sonuna "Kitâbü't-Tefsîr" başlığı altında eklediği gibi Mekki b. Ebû Tâlib (İbn Ferhûn, I, 77) ve İbnü'l-Ciâbî de (İbn Hacer el-Askalânî, s. 109) İmam Mâlik'ten tefsir konusunda nakledilen rivayetleri birer kitapta toplamışlardır. Çağdaş araştırmacılardan Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî ve Hikmet Beşîr Yâsîn, Mâlik'in tefsire dair rivayetlerini çeşitli kaynaklardan derleyerek yayımlamışlardır (*Merviyâtü'l-İlmâm Mâlik b. Enes fi't-tefsîr*, Beyrut 1415/1995). Hamîd Lahmer de onun tefsirle ilgili klasik kaynaklardan derlediği rivayetlerini tefsir metoduna dair bir girişle birlikte kitap

haline getirmiştir (bk. bibl.). İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*'dan başka hadis rivayetlerini ihtiva eden bazı küçük cüzleri de bugüne ulaşmıştır (Sezgin, I, 464).

I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısı ile II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında hadislerin önemli ölçüde yazılıp tedvin edilmesinin ardından başlanan tasnif çalışmaları arasında günümüze ulaşması bakımından Mâlik'in *el-Muvatta'*'ı büyük bir öneme sahiptir. Eser fıkıh konularına göre tasnif edilen hadisler yanında ashabin görüşlerini, tâbiîn fetvalarını ve kendi icthadlarını da ihtiva ettiğinden ayrıca fıkıh açısından önem taşır ve genel olarak hadis ve fıkıha dair yazılan ilk eser kabul edilir. İmam Mâlik'ten talebeleri vasıtasıyla nakledilen, *el-Muvatta'*'ın çok sayıda rivayeti bulunmakla birlikte (Kâdî İyâz, I, 202-203) bunların bir kısmı şöret bulmuş ve bazıları eksik olmak üzere ancak bir kısmı zamanımıza ulaşabilmiştir. *el-Muvatta'*' rivayetlerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (Delhi 1216, 1307; Lahor 1317; Kahire 1280; Kazan 1328; Tunus 1280; Fas 1310; nşr. M. F. Abdülbâkî, I-II, Kahire 1370/1951; nşr. Ahmed Râtîb Armûş, I-II, Beyrut 1390/1971; nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1417/1997), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (Lahor 1211-1213; Ludhiana 1291; Leknev 1297; Kazan 1909; nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif, Kahire 1382/1962), İbnü'l-Kâsım (nşr. Muhammed b. Alevî b. Abbas el-Mâlikî, Cidde 1405/1985, 1408/1988), Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr (Aligarh 1907), Abdullah b. Meslemeel-Ka'nebî (nşr. Abdülhafız Mansûr, Küveyt 1392/1972; nşr. Abdülmecîd Türkî, Beyrut 1999), Süveyd b. Saîd el-Hadesânî (nşr. Abdülmecîd Türkî, Beyrut 1994) ve Ebû Mus'ab ez-Zührî'nin (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf – Mahmûd Muhammed Halîl, Beyrut 1412/1992) rivayetleri basılmıştır. İbn Ziyâd el-Absî'nin rivayetinin bugüne ulaşan bir kısmı da Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer tarafından yayımlanmıştır (Tunus 1978; Beyrut 1980, 1981, 1982, 1984). Eser üzerine İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû'l-Velîd el-Bâcî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Süyûtî, Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, Ali el-Kârî, Şah Velîyyullah ed-Dihlevî, Abdülhay el-Leknevî, Muhammed Tâhir b. Âşûr ve daha başka âlimler şerh yazmıştır (Sezgin, I, 460-463; Hasan ez-Zeyn el-Fîlâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 373-383). Ayrıca isnadı, ricâli, ileli, garîbleri, rivayetleri arasındaki farklılıklarla Mâlik'in *el-Muvatta'*' dışında kalan ve şöret yoluyla nakledilmeyen rivayetleri konusunda birçok âlim eser kaleme almıştır (Kâdî İyâz,

I, 199-201; Sezgin, I, 463-464; ayrıca bk. *el-MUVATTA'*).

Literatür. İmam Mâlik'in biyografisine dair günümüze ulaşan ilk derli toplu bilgiler İbn Sa'd'ın *e't-Tabakât*'ında yer almış olup büyük ölçüde Mâlik'in talebesi Vâkîf'e dayanır. İbn Kuteybe ve İbnü'n-Nedîm'in verdiği son derece kısa mâlûmatın kaynağı İbn Sa'd olmalıdır. Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ'*, Kâdî İyâz'ın *Tertibü'l-medârik*, Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* ve Burhâneddin İbn Ferhûn'un *ed-Dibâcû'l-müzhheb*'indeki geniş biyografileri yanında İmam Mâlik'in menâkıb ve fezâili hakkında III. (IX.) yüzyıldan itibaren müstakil kitaplar yazılmıştır. Kâdî İyâz kendi zamanına kadar bu konuda eser veren, aralarında Zübeyr b. Bekkâr, Darrâb, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, Ebû'l-Arab, İbnü'l-Lebbâd, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, İbn Abdülber en-Nemerî, Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Zer el-Herevî, İbn Habîb es-Sülemî ve Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin de bulunduğu otuz dört kişinin adını verir (*Tertibü'l-medârik*, I, 44-45). Bunlardan günümüze ulaştığı bilinen İbn Abdülberr'in eserleriyle daha sonra İsâ b. Mes'ûd ez-Zevâvî ve Süyûtî'nin kaleme aldığı eserler basılmıştır (bk. bibl.). Çağdaş araştırmalar arasında Muhammed el-Muntasır el-Kettânî'nin *el-İmâm Mâlik* (Dimaşk 1960), Abdülhalîm el-Cündî'nin *Mâlik b. Enes* (Kahire 1969), Muhammed b. Alevî b. Abbas'ın *Mâlik b. Enes* (Kahire 1981), Mustafa Şek'a'nın *el-İmâm Mâlik b. Enes* (Kahire 1983), Ahmed Ali Tâhâ Reyân'ın, *Melâmiḥ min ḥayâtî'l-fakihî'l-muḥaddis Mâlik b. Enes* (Kahire 1987), Kâmil Muhammed Muhammed Uveyde'nin *Mâlik b. Enes* (Beyrut 1413/1992) adlı eserleriyle Muhammed Ebû Zehre, Emîn el-Hûlî ve Abdülganî ed-Dakr'ın çalışmaları (bk. bibl.) anılabilir.

İmam Mâlik'i, *el-Muvatta'*' dışındaki eserlerini ve görüşlerini çeşitli yönlerden ele alan başlıca eserler de şunlardır: İbnü'l-Muzaffer el-Bezzâz, *Ġarâ'ibü Mâlik b. Enes ev mâ vaşale Mâlik mimma leyse fi'l-Muvatta'* (nşr. Tâhâ b. Ali Bû Serîh, Beyrut 1998); Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-Eḥdâdisü'lletî ḥulife fihâ Mâlik b. Enes* (nşr. Ebû Abdülbârî Rızâ b. Hâlid el-Cezâirî, Riyad 1418/1997); Hâkim el-Kebîr, *Avâli'l-İmâm Mâlik* (nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer, Tunus 1406/1986); Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Buḡyetü'l-mültemes fi sübâ'ıyyâtî ḥadîsî'l-İmâm Mâlik b. Enes* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Beyrut 1985); Râî el-En-

delûsî, *İntişârü'l-fakîrî's-sâlik li-tercîḥi mezhebi'l-İmâm Mâlik* (nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfân, Beyrut 1981); Abdullah b. Sâlih er-Resînî, *Fıkhü'l-fukahâ'i's-seb'a ve eseruhü fi fıkhi'l-İmâm Mâlik* (yüksek lisans tezi, 1392, Câmîatü'l-Ümmî'l-Kurâ); Mahmûd Nâdî Ubeydât, *Mâlik b. Enes ve eseruhü fi'l-ḥadîs* (doktora tezi, 1392); Ali el-Bedrî Ahmed eş-Şerkâvî, *el-İmâm Mâlik ve eseruh fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (doktora tezi, 1974, Câmîatü'l-Ezher); Mohamed Maati el-Amrani, *La doctrina juridica de Malik Ibn Anas y especialmente la institucion de la usura* (Granada 1986); Abdurrahman b. Abdullah eş-Şa'lân, *Uşûlü fıkhi'l-İmâm Mâlik en-nakliyye* (doktora tezi, 1411/1990, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye); Suûd b. Abdülazîz Sâlim ed-Da'cân, *Menhecü'l-İmâm Mâlik fi isbâtî'l-ʿakide* (Kahire 1416/1995); Muhammed Sâlim Veleddühh, *el-Mesâ'ilü'l-fıkhiyye-tü'lletî reca'a fihâ'l-İmâm Mâlik* (yüksek lisans tezi, 1416/1995, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye); Ali Dere, *Die Hadīthanwendung bei Imām Mâlik b. Anas (179/795) im Spiegel der an von aš-Šaibānī (189/804) und aš-Šāfiʿī (204/819) gerichteten Kritik* (Aachen 1995); Hamîd Lahmer, *el-İmâm Mâlik müfessiren* (Beyrut 1415/1995); Ahmed Muhammed Nürseyf, *ʿAmelü ehli'l-Medîne beyne muṣṭalaḥâtî Mâlik ve ʿarâʾi'l-uşûliyyîn* (Beyrut 1421/2000). Fas Evkaf ve Din İşleri Bakanlığı tarafından XV. hicrî yüzyılın başlangıcı münasebetiyle İmam Mâlik'le ilgili olarak 25-28 Nisan 1980 tarihinde Fas'ta düzenlenen sempozyumda sunulan tebliğler de üç cilt halinde yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *e't-Tabakât: el-Mütemmim*, s. 433-444; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (Ukkâş), s. 494, 498; İbnü'l-Kassâr, *el-Muḥaddime fi'l-uşul* (nşr. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî), Beyrut 1996, tür.yer.; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 316-355; İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi'ü beyânî'l-ilm* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1388/1968, II, 76-77; a.mlf., *el-Intikâʿ fi feẓâ'ilü'l-e'immeti's-selâseti'l-fukahâ'* (nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê), Beyrut 1417/1997, s. 31-114; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 45-279; Şehristânî, *el-Milel* (İbn Hazm, *el-Faṣl* içinde), II, 45-46; İbn Halfûn, *Esmâ'ü şüyûḥi'l-İmâm Mâlik b. Enes* (nşr. M. Zeynühum M. Azeb), Kahire 1990; Nevevî, *Tehzib*, I/1, s. 291; I/2, s. 75-79; Karâfî, *Şerḥu Tenkihî'l-fuṣul* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1414/1993, s. 445; İsâ b. Mes'ûd ez-Zevâvî, *Menâkıbü seyyidînâ el-İmâm Mâlik*, Kahire 1325; Şâtibî, *el-Muvâfakât*, II, 307; IV, 209; Zehebî, *A'lâmi'n-nübelâ'*, VIII, 48-135; İbn Kayyim el-Cevziyye, *i'lâmi'ü'l-muwaḳḳi'in*, III, 83-88; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhheb*, I, 55-139; İbn Haldûn, *el-Muḥaddime*, III, 1046-1047,

1048-1049; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'ce-mû'l-müfehres* (nşr. M. Şekkûr el-Meyâdînî), Beyrut 1418/1998, s. 109, 406; Râî el-Endelûsî, *İntişârü'l-fakîri's-sâlik li-tercihi mezhebi'l-İmâm Mâlik* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân), Beyrut 1981, tür.yer.; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik bi-menâkıbi seyyidînâ el-İmâm Mâlik*, Kahire 1325; Ser-kîs, *Mu'cem*, II, 1609-1610; Emin el-Hûlî, *Mâlik*, Kahire, ts. (Mektebetü Mısır), s. 347; Sezgin, *GAS*, I, 457-464; İbrâhim Sâlih b. Yûnus el-Hüseynî, "el-İmâm Mâlik, İmâmü Dâri'l-hicre ve eşeruhû fi te'avvuri'l-kadâyâ'teşrî'yye", *Nedvetü'l-İmâm Mâlik*, Fas 1400/1980, I, 125-154; İbrâhim b. es-Siddîk, "Mâlik el-Muḥaddîs", a.e., I, 259-271; Muhammed el-Muhtâr Vele-düebâh, "Lemḥa 'an uşûli fikhi'l-İmâm Mâlik", a.e., II, 69-97; Abdülkerîm et-Tevâtî, "el-Men-heciyye fi medreseti Mâlik b. Enes ve fi uşûli mezhebih", a.e., II, 291-354; M. Ebû Zehre, *İmâm Malik* (trc. Osman Kesioğlu), Ankara 1405/1984; Abdülganî ed-Dakr, *el-İmâm Mâlik b. Enes*, Dimaşk 1410/1990; Şükrü Özen, *İslam Hukuk Düşüncesinin Aklileşme Süreci* (dok-tora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 322-355; Hamîd Lahmer, *el-İmâm Mâlik mü-fessiren*, Beyrut 1415/1995; Muhammed Yûsuf Mûsâ, "İmâm Mâlik ile Leys b. Sa'd Arasında-ki İhtilaf ve Yazışma" (trc. Abdülkadir Şener), *AÜİFD*, XVI (1986), s. 131-154; Hasan ez-Zeyn el-Filâlî, "Bibliyûgrâfya şürûhi Muvaṭṭa'î'l-İmâm Mâlik", *el-Muvâfakât*, sy. 2, Harrûbe/Cezayir 1413/1993, s. 369-384; Yavuz Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", *Divân: İlmî Araştırmalar*, XVII/12, İstanbul 2002, s. 95-160; J. Schacht, "Mâlik b. Anas", *EI* (İng.), VI, 262-265.

AHMET ÖZEL

MÂLİK b. KAYS

(bk. EBÜ HAYSEME el-ENSÂRÎ).

MÂLİK b. NEBÎ

(مالك بن نبی)

(1905-1973)

Cezayirli fikir adamı.

28 Ocak 1905'te Kostantîne (Kosantîne) doğdu. İlk ve orta öğrenimini ailesinin memleketi olan Tibisse'de (Tebessa) ve Kostantîne'deki bir Fransız okulunda tamamladıktan sonra tahsiline devam etmek üzere 1930 Eylülünde Fransa'ya gitti. Gençlere maddî yardımda bulunan Paris'teki bir hristiyan gençlik derneğine üye oldu. Bu arada Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün giriş sınavına katılma başvurusu dinî ve siyasî sebeplerle geri çevrilince Elektrik Mühendisliği Enstitüsü'ne girdi. İhtidâ ederek Hatice adını alan ve Fransa'da kaldığı yıllar boyunca kendisine büyük destek sağlayan eşiyile de bu sırada tanışıp evlendi. 1935'te elektrik

mühendisi oldu. Paris'te Sorbon, Fransız Koleji ve Doğu Dilleri Enstitüsü gibi akademik çevrelerden birçok araştırmacı ve fikir adamıyla tanıştı. Zamanının büyük kısmını felsefe, sosyoloji ve tarih çalışmalarına ayıran Mâlik b. Nebî, Fransa'da öğrenim gören Arap ve müslüman gençlerin aksine kimliğini kaybetmeden Fransa şartlarında kültür, medeniyet, yenileşme, kalkınma, sömürgecilik ve bağımsızlık gibi konularda birikim sahibi olmaya çalıştı. Ayrıca Fransa'da yaşayan Kuzey Afrikalı gençlerin sömürgeci yönetimlere karşı bilinçlenmesini sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulundu. Cezayirli işçileri eğitmek üzere kurulan Cezayir İslâm Kültür Merkezi'nin müdürlüğünü yaptı. Özellikle ülkesindeki Fransız sömürgeciliğine karşı tavrı ve görüşleri sebebiyle Paris'te çeşitli sıkıntılarla karşılaştı. Elektrik mühendisi olmasına rağmen Fransa'da kendisine iş verilmediği gibi Cezayir'deki babası da memuriyetten uzaklaştırıldı. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Paris'te yaşamaya daha da zorlaştı. 1939'da Cezayir'e gittiysede aynı yılın eylülünde geçim sıkıntısı yüzünden Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Almanlar'ın Paris'i işgali sırasında bazı mücadeleci gençlerle birlikte Paris'te Kuzey Afrika'nın kurtuluşu için bir hareket oluşturmaya çalıştı. 1944 yılında tutuklandı ve on ay kadar hapisce kaldı. Cezayir'de vuku bulan kanlı olaylardan sonra ikinci defa hapsedildi.

1956'da Fransa'dan ayrılan Mâlik b. Nebî hac görevini ifa ettikten sonra Kahire'ye gitti. Burada Cemal Abdünnâsır'la görüştü. Çalışmalarını sürdürebilmesi için Mısır hükûmeti kendisine maaş bağladı. Kahire'de Arapça'sını ilerletti. Bir kültür merkezi haline gelen evinde gençlere İslâm dünyasının meseleleri ve bunların çaresiyle ilgili fikirlerini aktardı. Aynı amaçla Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan ve Küveyt'e giderek konferanslar verdi. Kahire'deki İslâm Konferansı'nın danışmanlığını yaptı. Bu arada telif çalışmaları

Mâlik b. Nebî

rını sürdürdüğü gibi daha önce Fransızca yazdığı eserleri Arapça'ya çevrildi ve Arap dünyası onun fikirlerini tanımaya başladı. Cezayir'in istiklâlini kazanması üzerine 1963'te ülkesine dönen Mâlik b. Nebî Cezayir Üniversitesi rektörlüğüne, ardından yüksek öğretim danışmanlığına getirildi. 1967'de görevinden ayrılarak bütün vaktini ilmi ve fikrî çalışmalara ayırdı. 31 Ekim 1973'te vefat etti.

Mâlik b. Nebî üniversite öğrenciliği döneminden itibaren hayatını, İslâm dünyasının sömürge durumuna düşmesinin temel sebeplerini ve kurtuluş çarelerini tesbit etmeye ve yazmaya adanmıştır. Onun asıl konusu medeniyettir. Müslümanların meselelerini bir medeniyet meselesi olarak gören Mâlik b. Nebî bir milletin insanlık gerçeğini, medeniyeti kuran ve yıkan etkenleri doğru kavramadıkça kendi medeniyet problemini aşmasının da mümkün olmayacağını söyler. Medeniyet, bir topluma her ferdinin ilerlemesi için gerekli olan bütün unsurları sağlayan mânevî ve maddî âmillerin toplamıdır (*Müşkiletü'l-efkâr*, s. 50). Diğer bir ifadeyle medeniyet bir topluma, fertlerinden her birinin çocukluğundan yaşlılığına kadar varlığının her aşamasında ilerlemesi için gerekli desteği sağlayan ah-lâkî ve maddî şartların toplamıdır (*Âfâk Cezâ'irîyye*, s. 38). Böylece medeniyet, onu inşa etmek isteyen milletin her gün ortaya koyduğu gayretlerin neticesini oluşturur. Mâlik b. Nebî, medeniyetler arasında demir perdeler bulunmadığını belirterek İslâm ve Arap dünyasının kendi kimliğini korumak şartıyla Batı medeniyetine açılmasının ve ondan bazı şeyler almasının zaruri olduğunu ifade eder (*Vichetü'l-âlemi'l-İslâmî*, s. 57-58). Kültür kavramını medeniyetten farklı gören Mâlik b. Nebî kültürün bilgiden ziyade davranışla ilgili olduğunu ve ahlâk ilkesi, estetik zevk, pratik mantık, üretim (teknik yönelim) olmak üzere dört unsuru içerdiğini belirtir. Kültürle toplum arasında güçlü bir bağ vardır; o kadar ki kültürünü kaybeden millet tarihini de kaybeder (*Müşkiletü's-şekâfe*, s. 76).

Siyasî yönetimi toplumun zihniyet ve yaşayışının bir ürünü olarak gören Mâlik b. Nebî, toplumsal ortamın temiz ve özgür olması halinde yönetimin bu ortama yabancı şeyleri topluma dayatamayacağını, ancak ortam sömürge olmaya elverişli ise yönetimin sömürgeci olmasının kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla sömürgeciliği yerleştirenin siyasetçiler de-